

10.01.09. ФОЛКЛОРШИНОСӢ
10.01.09.ФОЛЬКЛОРИСТИКА
10.01.09. FOLK STUDIES

ТДУ 82
ТКБ 83.3(5m)

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР РОМАНИ «ШҶРОБ»-И РАҶИМ ҶАЛИЛ Юсунова Мусаббеъ Исломовна, омӯзгори кафедраи забони русии ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В РОМАНЕ РАХИМА ДЖАЛИЛИЯ «ШУРОБ» Юсунова Мусаббеъ Исломовна, преподаватель кафедры русского языка ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

THE USAGE OF PROVERBS AND SAYINGS IN THE NOVEL ENTITLED AS "SHUROB" BY RAHIM JALIL Yusupova Musabbe` Islomovna, lecturer of the Russian language department under TSULBP (Tajikistan, Khujand), E-mail: uchzaphgu@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: зарбулмасал, мақол, Шӯроб, жанри хурди фолклор, тарҷумои зарбулмасал, Раҳим Ҷалил, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, тоиқилогӣ, шӯравӣ

Раҳим Ҷалил дар романи «Шӯроб» наздик 300 адад зарбулмасалу мақоли тоҷикиро истифода бурдааст, ки онҳо зебои забони асари нависандаро таъмин кардаанд. Маҳорати нависандагии Раҳим Ҷалил на танҳо дар ҷамъоварии зарбулмасалу мақолҳо, балки дар моҳирона истифода бурдани онҳо ҳам ба назар мерасад. Дар баробари зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ инчунин Раҳим Ҷалил зарбулмасалҳои ўзбекӣ, арабӣ ва қазоқиро бо забони асл овардааст. Зарбулмасалу мақолҳои русӣ ва қирғизиро тарҷума карда дар роман ҷой додааст, ки аз маҳорати баланди тарҷумонии нависанда гувоҳӣ медиҳад. Дар маҷмӯъ зарбулмасалу мақолҳо дар роман аз тарафи Раҳим Ҷалил хеле моҳирона мавриди истифода қарор гирифтааст, ки он дар мақола мавриди тадқиқ қарор гирифтааст.

Ключевые слова: пословица, поговорки, Шураб, малый жанр фольклора, перевод пословицы, Рахим Джалиль, социальный, нравственный, дореволюционный, советский

В статье рассматриваются вопросы использования Рахимом Джалилем в романе «Шуроб» около 300 таджикских пословиц и поговорок, что обеспечило красоту языка творчества писателя. Указывается, что писательские навыки и мастерство Рахима Джалиля можно увидеть не только в собрании пословиц и поговорок, но и в их умелом употреблении. Отмечается, что, наряду с таджикскими пословицами и поговорками, Рахим Джалиль также использовал узбекские, арабские и казахские пословицы на языке оригинала. Подчеркивается, что наличие в романе русских и киргизских пословиц и поговорок свидетельствует о высоком переводческом мастерстве писателя.

Key-words: proverb, sayings, Shurab, small genre of folklore, translation of proverb, Rahim Jalil, social, moral, pre-revolutionary, Soviet

The article dwells on the issue beset with resorting to about 300 Tajik proverbs and sayings by Rakhim Jalil in the novel referred as "Shurob" ensuring the beauty of language of the writer's creation. It is indicated that the writing skills and Rahim Jalil's mastership can be seen not only in the collection of proverbs and sayings, but in their skillful usage either. It is underscored that alongside with Tajik proverbs and sayings Rahim Jalil quoted Uzbek, Arabic and Kazakh proverbs in the original language as well. The author lays an emphasis upon the idea that the presence in the novel of Russian and Kyrgyz proverbs and sayings testifies to the high translation skill of the writer.

Романи «Шӯроб» воқеан аз беҳтарин асарҳои Раҳим Ҷалил ба шумор рафта, дар адабиёти тоҷик ҷойгоҳи хоссаро бархурдор аст. Романи мазкур аз се қисм иборат буда, қисми якуми он солҳои 1953 – 1958 ва қисматҳои дуюм ва сеюми он солҳои 1961 – 1966 таълиф гаштааст. Дар қисмати якум ҳаёти пурмашаққати ангиштканони кони Шӯроб то Инқилоби октябр ва муборизаҳои синфӣ, дар қисми дуюм ташаққули синфи коргар ва мубориза бо босмачиён ва дар

қисмати сеюм бошад, ҳолати кони ангишти Шӯроб дар замони Шӯравӣ то солҳои 60-уми асри бист тасвир ёфтааст [10, с. 264].

Гуфтан чоиз аст, ки ҳини таълифи романи «Шӯроб» ҳам маҳорати нависада сайқал ёфтааст ва ҳам нигоҳи ӯ нисбати асарҳои эҷодиёти лафзии халқ бештар мукамал гаштааст. Дар ин асар нависанда бештар аз жанрҳои хурди фолклори тоҷик манфиатҳои эҷодӣ ҷустааст. Дар асар зарбулмасалу мақол ҳамчун донаҳои марворид ба ришта кашида шуда дар мавриди зарурӣ назаррас ва мақсаднок аз забони қаҳрамонони асар мавриди истифода қарор мегирад.

Ба андешаи мо, Холи Воруҳӣ образи бадеие, ки хислатҳои характерноки умумиятдоштаи симои марди асили тоҷик аст, ки дар ҳар суханаш шеърӯ зарбулмасалу мақол истифода мебарад. Зарбулмасалу мақолҳо, ки аз забони Холи Воруҳӣ дар асар гуфта мешавад, симои ӯро ҳамчун донандаи хубтарини ин жанрҳои фолклор таҷассум мекунад. Албатта, тасвири чунин як образи барҷаста аз нависанда тақозо мекунад, ки мушоҳидакор, донандаи забони халқ ва муҳим аз ҳама мавқеи истифодабарии зарбулмасалу мақолҳоро ба хубӣ ёбад ва мавриди истифода қарор диҳад.

Агар барои муҳаккиқ ва ё хонанда зарур бошад, метавонад, ки аз фарҳанги зарбулмасалу мақолҳо ҳазорҳо мисолро аз худ кунад ва ё дар вақти тарҷума истифода барад. Аммо вақте ки сухан дар бораи истифодабарии таъбиру ибораҳои рехтаи халқӣ, зарбулмасалу мақолҳо дар асарҳои бадеӣ меравад, маҳорати нависанда ва ё шоирро на аз нуқтаи назари микдоран зиёд истифода гаштани зарбулмасалу мақол, балки аз нуқтаи назари то чӣ андоза бомавқеъ ва моҳирона истифода гаштани онҳоро мавриди баррасӣ бояд қарор дод.

Раҳим Ҷалил ҳамчун нависандаи забардасту бомаҳорат дар романҳои худ бо микдори зиёд зарбулмасалу мақолҳоро истифода карда буд, ки Р.Ғаффаров дар ин хусус чунин навишта буд: «Дар асарҳои Раҳим Ҷалил бештар аз 300 мақол ва зарбулмасалҳо кор фармуда шудааст. Муқоиса ва мутолиаи асарҳои нависанда нишон медиҳад, ки ӯ ба ин воситаи «буро ва беҳато ба нишон расидани сухан» торафт бештар тавачҷӯхи хоса дода истодааст. Чунончи, агар дар ду қисми романи «Одамони ҷовид» 86 зарбулмасалу мақол ва афоризмҳо кор фармуда шуда бошад, фақат дар як қисми романи охири ӯ «Шӯроб» қариб 100 мақолу зарбулмасал ба кор бурда шудааст» [5, с. 90].

Аз иқтибоси болоӣ аён мегардад, ки ҳанӯз аз замони нав нашр гаштани қисми якуми романи «Шӯроб» олимони донишмандон ба истифодабарии зарбулмасалу мақол дар асарҳои Раҳим Ҷалил тавачҷӯх доштаанд. Ин як амри табиӣ буд, зеро муҳаккиқ бо забон ва услуби нависанда саруқор дошт ва қисмҳои дуҷум ва сеюми «Шӯроб»-ро дар ихтиёр надошт, зеро онҳо дертар ба нашр расиданд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар романи «Шӯроб» бениҳоят фаровон истифода гаштаанд, ки барои конкрет ва мӯъҷаз баён кардани фикр мавриди қорбарӣ қарор гирифтаанд. Муҳаккиқон дуруст қайд кардаанд: «Гарчанде ки зарбулмасал ва мақолҳо дар алоҳидагӣ ҳам фикри расо ва маъноӣ муайянеро ифода мекунанд, вале аҳамияти онҳо, моҳият ва қимати онҳо дар нутқи гӯянда ва ё матн нависанда бештар ва барҷастатар аён мегардад. Бинобар ин зарбулмасал ва мақолҳоро аз фазилати забон ва боигарияи образнокии он ҳисоб кардан мумкин аст» [4, с. 79].

Агар возеҳӣ ва равшании матлабро ба назар гирем, дар таҳрири охири роман, ки аз тарафи нависанда сурат гирифтааст, дар се қисми роман микдори зарбулмасалу мақолҳо чунинанд: қисми якум зиёда аз 50 адад, қисми дуҷум 63 адад, қисми сеюм бошад, 124 адад аст.

Аз бозшумории зарбулмасалу мақолҳо хулоса кардан мумкин аст, ки микдори онҳо батадрич дар қисматҳои поёни зиёдтар мешаванд. Дар ин ҳисоб мо байту ҳикматҳоро зикр накардем. Дар ҳар қисми роман зиёд гаштани зарбулмасалу мақол гувоҳи он аст, ки нависанда бештар аз пештара ба омӯзиши фолклор ва забони халқ машғул гардида, зарбулмасалу мақолҳоро ҳамчун дурдонаҳои сухан барои обуранги бадеии асараш истифода кардааст.

Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикиро аз рӯи мавзӯ ва мундариҷаашон ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст. Гурӯҳи якум зарбулмасалу мақолҳо, ки хусусияти танқидӣ ва ҳаҷвӣ доранд, гурӯҳи дуҷум – зарбулмасалу мақолҳо, ки мазмунашон аз панду ҳикмат иборат аст [4, с. 83].

Дар зарбулмасалу мақолҳои гурӯҳи аввал золимони, сарватмандон ва дороён мавриди танқид қарор дода мешаванд. Аз ҷумла, дар ин намуди зарбулмасалу мақолҳо рӯҳониён ва муллоҳо ҳам саҳт зери тозиёнаи танқид гирифта шудаанд.

Зарбулмасалу мақол дар матн ва ё гуфтори гӯянда бештар тобишҳои маъноияшон ба назар метобад. Дар қисми якуми роман, ҳангоме ки волостной ва дигар амалдорон барои ҷустуҷӯи «балвогарони кони Шӯроб» меоянд, Эсанпай барои пинҳон кардани Даря, ки чанде пеш

падараш вафот карда буд меояд. Дар нутки ӯ зарбулмасали «Шиками гург сер шавад ҳам чашмаш гурусна» истифода гаштааст, ки руҳияи танқидӣ дорад.

« - Оё шумо хаёл намекунед, ки ба ин ҳама чанҷол вафоти падаратон сабаб шуд? То аз ин чойҳо гум шуда рафтани онҳо ба назарашон нанамудан беҳтар аст. “Шиками гург сер шавад ҳам чашмаш гурусна”, мегӯянд. Гардед, тезтар бошеду имшабро нағзаш дар ӯтови модарарӯси ман гузаронед...» [8, с. 106].

Зарбулмасали дигар бошад, аз забони қаҳрамони манфӣ – Чӯрабошӣ гуфта шудааст. ӯ ба саволи ба кучо бурда истодани Петр ва дигар ҷавонон ва сабаби ба даст афтодани онҳоро ба мулло чунин ҷавоб медиҳад:

- Инҳо, тӯрам, бандаҳои ношукри Худо, – писханд зад аспакӣ. – Мардуми ҳасадхӯр, нотавонбин. “Саҳй хайр кунад, бахилро дарди сар мегирад” гуфтагӣ барин, Худо давлати ягон бандашро зиёд карда монад, хоби инҳо намебарад [8, с. 132].

Дар таърих савдогароне, ки ба мардумфиребӣ ва қаллобӣ даст мезаданд, кам набуданд. Дар романи «Шӯроб» дар мавриди Низомиддини қоқчаллоб, ки бо карру фарри зиёд ба қаландарон садақа медиҳад тасвир гаштааст ва ин кирдори ӯ аз забони пирамарде бо истифодаи мақол мазаммат гаштааст:

- Савдогар гӯй, писарам, - абрӯвони сермӯяшро маънидор боло кашид пирамард. – “Сад касро месӯзадӯ як касро месозад” [8, с.200].

Нисбати нафароне, ки зоҳиран зебо ҳастанду ботинан сияхдил мақоли «Берунаш хой-хою дарунаш вой-вой» истифода мегардид. Хой-хой дар ин чо нидои ҳайрату таҳсин ва вой-вой бошад, надомату афсӯс аст. Дар мавриди зебогии расми оқпошшо ва ситамгар будани ӯ аз забони Холи Воруҳӣ ин мақол садо медиҳад:

- “Берунаш хой-хою дарунаш вой-вой” буд, - сухани посбонро бурид Холи аз мақсади ӯ беҳабар, ки чаҳлаш меомад [9, с. 96].

Зарбулмасалу мақолҳои танқидиву ҳаҷвӣ камбудӣ ва нуқсонҳои аъзои ҷомеаро аз ягон ҷиҳат фош мекунад. Нависанда Раҳим Ҷалил инро ба назар гирифта, аз забони қаҳрамонони асар онҳоро истифода кардааст.

Қисмати дигари зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ аз лиҳози мазмуну муҳтаво ба панду ҳикмат монанд мебошанд. Ин гуна зарбулмасалу мақолҳо «қариб ҳамаи масъалаҳои зиндагию амалиёти инсонро дарбар мегиранд. Дар ҳар кадоми ин мавзӯҳо нуқтаи назари фалсафӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, иҷтимоӣ ва дидактикӣ халқ инъикос ёфтааст» [4, с. 84].

Табиист, ки байтҳо ва мисраъҳои шеърӣ ва гуфторҳои шоирону адибон дар байни халқ паҳн гашта, ба ҳукми зарбулмасалу мақол даромадаанд. Он байту мисраъҳо хазинаи фолклори халқиро васеъ мекунад. Дар романи «Шӯроб» низ байту ҳикматҳои китобӣ, ки ба қалами шоирони классикӣ тааллуқ доранд, қорбаст гаштааст.

Масалан, ин байт аслан ҳикмат ва моли шоир аст, аммо ҳукми мақолро гирифтааст:

Аз нохуни паланг чӣ нуқсон ба пой фил?

Тоҷи хурӯсро чӣ гам аз нули мокиён? [8, с. 200].

Дар мисоли болоӣ дида метавонем, ки байт дар алоҳидагӣ мазмуну маъноӣ мушаххас дорад ва дар байни халқ гоҳо мисраи якумаш бештар ба қор меравад.

Дар романи «Шӯроб» зарбулмасалу мақолҳо, ки аслан аз осори адибон ба фолклор роҳ ёфтаанд, истифода гашта бадеият ва зебоии тасвири нависандаро таъмин кардааст. Масалан, зарбулмасалу мақолҳои зерини китобиро метавонем ба назар бигирем:

“Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошкоро” [8, с.38] – мисраъ моли Ҳофизӣ Шерозӣ аст.

Зоҳиран, ба назар мерасад, ки зарбулмасалу мақолҳои «Об агар сад пора гардад, боз бо ҳам ошноӣ» [9, с. 109] ва «Асал бошад, мағас бешубҳа аз Бағдод меояд» низ моли шоире будаанд, ки ба фолклор роҳ ёфтаанд.

Ин гуна мисолҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мақолу зарбулмасалҳои пурмазмунӣ китобиро халқ сара карда мечинад ва онро зарра-зарра дар чойи даркорӣ истифода бурда, суханашро бо онҳо хотамкорӣ мекунад. Нависанда бошад, айнан ҳамин қорро дар сатрҳои навиштааш иҷро мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳои панду ахлоқӣ ва омӯзанда нисбат ба танқидӣ ва ҳаҷвӣ зиёдтар истифода карда шудаанд. Зарбулмасалу мақолҳои панду ахлоқӣ дар мавриди худ истифода гаштаанд, ки ба хонанда моҳият ва аҳамияти онҳоро нишон медиҳанд. Барои мисол зарбулмасалу мақолҳои зеринро метавонем номбар кунем, ки хусусияти панду ахлоқӣ доранд: “Аввал бубин чои худ, пас бимон пой худ” [8, с. 32], “Аввал андеша баъд аз он гуфтор” [8, с. 80], “Накӯбӣ дареро, накӯбанд даратро” [8, с. 113], “Заҳми тири камон мераваду заҳми забон не” [9,

с. 31], “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад” [9, с. 94], “Панди нағз қанди нағз” [9, с. 217], “Сабр кунӣ аз ғӯра ҳалво мепазад” [9, с. 236], “Ҷомаи бамаслиҳат кӯтоҳ намеояд” [9, с. 254].

Азбаски гоӣ асосии романи «Шӯроб» ба масъалаи ташаккули синфи коргар дар шимоли Тоҷикистон бахшида шудааст ва дар асоси он тарбияи меҳнатдӯстӣ ва меҳнати ҳалолӣ одамон меистад, қисми муайяни зарбулмасалу мақолҳои дар романи «Шӯроб» истифодашуда ба масъалаи меҳнат ва меҳнатдӯстӣ марбут мебошанд. Нависанда бо истифодаи ин гуна зарбулмасалу мақолҳо кӯшиш кардааст, ки меҳнатдӯстӣ ва машғул гаштан ба корро ба хонандагонаш тарғибу ташвиқ намояд. Н. Маъсумӣ таъкид кардааст, ки яке аз хусусияти бехтарини халқ меҳнатдӯстӣ аст, ки дар зарбулмасал ва мақолҳо инъикос ёфтааст [6, с. 139]. Зарбулмасалу мақолҳои “**Ба як мард чил ҳунар кам**” [8, с. 22], “**Кори ҳар кас ба қадри химмати ӯст**” [9, с. 89], “**Аз ту ҳаракат аз ман баракат, гуфт Парвардигор**” [9, с. 109], “**Кори пагоҳӣ бобаракат мешавад**” [9, с. 202], “**Ёр аҳлу кор сахл**” [9, с. 220], “**Дар Бухоро табарзан як тангаю ин ҷо бизан даҳ танга**” [9, с. 221], “**Кори некӯ қардан аз пур қардан аст**” [9, с. 223], “**Гунчишкро кӣ кушад? Қассоб**” [9, с. 237], “**Ҳар қору як сабабгор**” [9, с. 245], “**Кори имрӯзаро ба фардо мағузор**” [9, с. 293] аз замонҳои қадим барои тарғиби касбу кор ва ҳунару ҳунармандӣ баён мегардид. Аммо ба андешаи мо мақолҳои «Шӯҳрат аз меҳнат» ва «Умр кӯтоҳ асту шӯҳрат безавол» замони шӯравӣ пайдо гаштаанд. Чунин падидаҳо В. Асрорӣ мушоҳида карда, натиҷаи тағйирёбии шуури одамон номидааст [3, с. 18]. Нависандаи мушоҳидакор инро санҷида, дарк кардааст, ки аллақай ба гуфтугӯи коргарони Шӯроб ворид гаштааст ва ҳукми мақолро гирифтааст:

Тамомкунандаи мактаби кӯҳшиносӣ Шодиев чун ангишткан шӯҳрат ёфта, сардори бригада таъин шуд ва дере нагузашта бригадаро ҳам машхур гардонд. “**Шӯҳрат аз меҳнат**” мегӯянд, ки дуруст [8, с. 436]. Ё ки:

Холи Воруҳӣ оҳи бадарде кашид. – “**Умр кӯтоҳ асту шӯҳрат безавол**” гуфтаанд. Умри кӯтоҳ дида бошад ҳам, шӯҳраташ мемонад [9, с.451].

Нависанда дар баробари зарбулмасалу мақолҳои анъанавӣ, ки дар тарғибу ташвиқи меҳнат гуфта шудааст ва мақолҳои навро ҳам истифода кардааст.

Зарбулмасалу мақолҳои иҷтимоӣ, ки ифодакунандаи зиндагии одамон ҳастанд, дар қисматҳои гуногуни романи «Шӯроб» ба назар мерасанд. Ин гуна зарбулмасалу мақолҳо барои инъикоси ҳаёти мардум, барои таҳкими образҳо фаровон ба кор рафтаанд, ки бешубҳа, ба ҳиссиёти хонанда таъсир мерасонанд ва ўро ба умқи воқеаҳои тасвиршаванда дохил мекунанд, водор месозанд, ки дар баробари персонажҳои асар мушқилотро таҳаммул кунад.

Дар қисмҳои яқум ва сеюми роман, ки ҳаёти пешазинқилобӣ ва давраи шӯравӣ тасвир гаштааст, ки зарбулмасалу мақолҳои иҷтимоӣ нисбати қисмати дуҷум зиёдтар ба кор рафтаанд ва зоҳиран ин ба он хотир аст, ки нависанда бо истифодаи зарбулмасалу мақолҳои иҷтимоӣ меҳнаҷӯ, ки ҳаёту зиндагӣ ва рӯзгори пурмашаққати мардумро то Инқилоби Октябр ва дар даврони Шӯравӣ тасвир намояд. Зарбулмасалу мақолҳои «Кулол дар мундӣ об меҳӯраду бофанда кафангадо» [8, с. 22], «Об ба сой менигарду пул ба бой» [8, с. 74], «Агар бедона барои дона ба дом намеафтад, ба вай ҳеч кас бедона ном намениҳод» [8, с. 81], «Сари бечора – хонаи ҳаёл» [8, с. 151], «Гушна ба шер мезанад» [8, с. 179], «Ҳар рӯз ид нест, ки кулча хурӣ» [1, с. 192], «Худи муш чист, ки каллапачааш бошад» [8, с. 237], «Камбағалро аз болои шутур сағ мезанад» [8, с. 253], «Гапи бепул – дуои номақбул» [8, с. 257], «Дар ҳама ҷо хурӯс як хел ҷег мезанад» [8, с. 261], «То табар омадан кунда осуда аст» [8, с. 264], «Хор агар лозим шавад, уштур кунад гардан дароз» [8, с. 264] дар қисмати якуми роман хеле моҳирона мавриди истифода қарор гирифта, ба матн ихчамӣ ва пурмаъноӣ зам кардааст. Интиҳоби чунин зарбулмасалу мақолҳои иҷтимоӣ аз он дарак медиҳад, ки Раҳим Чалил дар байни халқ бисёр гаштааст ва забони мардумро хуб омӯхта, дурдонаҳои пурчилоро аз байни халқ гирифта онро боз ба халқ пешниҳод кардааст. Зарбулмасалу мақолҳо барои таъмини халқияти забони нависанда хидмат кардаанд [ниг.: 1, с. 76].

Дар қисми дуҷуми роман зарбулмасалу мақолҳои зерин, ки хусусияти иҷтимоӣ доранд, ба кор бурда шудааст: «Нони зағора ишқам чағора» [9, с. 67], «Аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ» [9, с. 113], ки дар ҳолати аввал барои тасвири шароити нохуши зиндагӣ дар водии Фарғонаро муллои бухорӣ таъкид мекунад ва дар ҳолати дуҷум қӯрбошии нав ба Холи Воруҳӣ ваъдаҳои зиёд медиҳад, агар бо ӯ ҳамроҳ шавад.

Дар қисмати сеюми роман нависанда ҳаёти иҷтимоӣ коргарон ва шахтёрони «Шӯроб»-ро дар замони шӯравӣ тасвир мекунад. Холи воруҳӣ, ки дар қисмати сеюми роман аз 90-сола боло аст, дар гапи кашидани роҳи оҳан ба кон мебошад. Ў ин андешаашро ба Петр бо мақоли «То тӯй нақунӣ аз ош сер намешавӣ» [9, с. 290] ифода мекунад.

Мақолу зарбулмасалҳои «Мардум галарав» [9, с. 357], «Ангур ангурро дида чумак мезанад» [9, с. 364], «Туро газад маро чӣ ғам?» [9, с. 364], «Гӯсолаи ифлос подоро меолонад» [9, с. 412], «Ҳар кас кунад ба худ кунад, ба дигарон чӣ суд кунад?» [9, с. 452] моҳияти иҷтимоӣ доранд ва то кунун мавриди истифода қарор дошта, дар асарҳои нависандагон ва гуфтори мардум ба назар мерасанд. Аммо зарбулмасалу мақолҳои иҷтимоие ҳам ҳастанд, ки доираи истифодашон кам буда, нависанда тавонистааст, ки онҳоро дар мавридаш истифода бурда, барои иброи моҳияти масъала қор фармояд.

Посбони идораи кони Шӯроб дар маҷлиси кушодаи коргоҳ суҳанронӣ намуда, шикоят мекунад, ки вазиғай ӯ ба директори кон чой дам кардан нест, вай аз роҳбар – Шукуров меҳодад, ки сухани хуб шунавад. Аз ин хотир, дар маҷлис фикрашро бо зарбулмасали халқӣ ифода мекунад:

«Ду сол боз ҳамин идораро мепояму ду даҳан гапи ширини роҳбарамонро нашунидаам. Дили гурба чӣ меҷӯяд? Шири қаймоғдор [9, с. 363].

Нависанда махсус зарбулмасали «Дили гурба чӣ меҷӯяд? Шири қаймоғдор»-ро ба тарзи талаффузи лаҳча ба чои қаймоқ – қаймоғ нагуфтааст. Бо ин роҳ вай ишора кардан меҳодад, ки зарбулмасали мазкур моли маҳалли воқеаҳои тасвиршаванда аст.

Раҳим Ҷалил дар романи «Шӯроб» маҳорату малакаи ҳудашро қомилан истифода кардааст, то ин ки дар нутқи персонажҳои асараш зарбулмасалу мақолҳои фаровон истифода гардида, халқияти забони асарро таъмин кардааст.

Дар фолклори миллатҳои гуногун зарбулмасалҳои ба ҳам монанд вомехӯранд. Дар романи «Шӯроб» масъалаи дӯстии халқҳо ситоиш гаштааст ва табиист, ки дар нутқи қаҳрамонони миллатҳои гуногун зарбулмасалу мақолҳои истифода мегарданд. Дар роман зарбулмасалу мақолҳои ба забонҳои қирғизӣ, қазоқӣ, ўзбекӣ оварда шудааст, аммо зарбулмасалҳои русӣ бошад, дар тарҷума оварда мешавад.

Табиист, ки халқҳои тоҷикӣ ўзбек дар қанори ҳам таърихан зистанд ва як қатор зарбулмасалу мақолҳои аз лиҳози маъно муштарақ ва тарҷумашуда ҳам доранд. Бино бар андешаи муҳаққиқон дар водии Фарғона робитаҳои фолклори тоҷикӣ ва ўзбек бениҳоят доманадор ва густарда аст. Муҳаққиқ Н.Азимов дуруст қайд кардааст, ки «робитаҳои эҷодиёти даҳонакии ўзбекон ва тоҷикони водии Фарғона дар тамоми жанрҳо – афсона, латифа, нақлу ривоят, байт, рубой, суруду бадеҳа, ашӯла, зарбулмасалу мақол, қиссон равшан зоҳир мегардад» [2, с. 148]. Аз ин лиҳоз, дар романи «Шӯроб» нависанда аз зарбулмасалу мақолҳои ўзбекӣ истифода кардааст. Одатан, зарбулмасалу мақоли ўзбекӣ бо забони асл ва ё тавре ки дар лаҳча истифода мегардад, оварда шудааст.

Дар роман вақте ки муллои дарвозиро шахтёри рабӯти тарсонидани нисфи пулашро мегирад, мақоли ўзбекиро дар нутқи ин мард истифода кардааст:

«Акнун туро ба роҳи қалони аробагузар бароварда мемонам. Ба кучо, ки хоҳӣ меравӣ. Ба пеш даро натарс. Тӯй мидиҳӣ ё барои қабону манаҳбандат нигоҳ мидорӣ, қори ту. Мондагӣ азони худат... Баъзе қулларни қурбони булай, гуфтааст ўзбак» [9, с. 353]. Тарҷумаи ин мақол – қурбони баъзе рӯзҳо шавам мебошад. Ба ҳамин монанд, дар Хучанд мақолае ҳаст, ки эквиваленти мақоли номбурда мебошад – баъзе рӯзҳои гардам, баъзе рӯзҳои занам.

Дар мисоли зерин бошад, як қисми мақол тоҷикӣ, қисми дигараш ўзбекӣ аст. Чунин ҳолат барои водии Фарғона амри муқаррарӣ аст, ки дар романи «Шӯроб» истифода гаштааст. Инро дар мисоли зерин мебинем: «Беҳуда намеғӯянд, ки «замона зӯрнокию тамошо кӯрники» [8, с. 136]. Бо забони асл овардани зарбулмасалу мақолҳои ўзбакӣ воқеияти забониро инъикос кардааст, вале ин қабил мисолҳо зиёд нестанд.

Мақоли ўзбекии «Йӯл азоби – гӯр азоби» дар роман ба забони асл оварда шудааст, ки ҳар тоҷикистонӣ метавонад онро бидуни тарҷумон фаҳмад, яъне азоби роҳ – азоби гӯр аст.

Аммо дар баробари ин ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки аксари мақолу зарбулмасалҳои тоҷикӣ ба ўзбекӣ ҳам тарҷума гардида, фолклори ин халқро ғани гардониданд. Барои мисол, мақоли «Ҳар кас кунад ба худ кунад, ба дигарон чӣ суд кунад?» [9, с. 458] ба ўзбекӣ тарҷума гашта – “ҳар ки қилсан узинга” тарҷума гаштааст.

Дар қисмати сеюми роман як мақоли қазоқӣ бо забони асл дар нутқи Пашахола оварда шудааст:

– Шӯхӣ қарда бошӣ, ин қадар помидор барин сурх нашав. Яқум бор нест, ки гапҳои хомро гуфта, пухтаяшро шунида нагирӣ, – тасаллибахшӣ намуд Пашахола ва ногоҳ ба қазоқӣ гузашт: «– Туяни ўлкани қупирдан таёқ жийди» – мегӯянд қазоқон. Қалоншавандаҳоро ҳамин тавр огоҳ қарда истодан беҳтар аст, ки аз худ нараванд [9, с. 410].

Нависанда тарчумаи ин мақолро дар поварақ овардааст, ки шутури калон аз кӯпруки майда заҳмат мекашад аст. Дар контекст чунин хулоса кардан мумкин аст, ки шахсони мансабашон паст ҳам метавонанд, ки калонхоро азият диҳанд.

Як мақоли арабӣ ҳам дар асар оварда шудааст, ки «Кулли ҷадидун лазиз» мебошад. Нависанда тарчумаи онро дар асар «ҳамаи навиҳо ширинанд» овардааст [9, с. 233].

Мебинем, ки дар роман зарбулмасалу мақолҳои ўзбекӣ, арабӣ ва қазоқӣ яктогӣ бошанд ҳам, ба забони аслашон оварда шудаанд, аммо қирғизию русӣ бошанд, ба тоҷикӣ оварда шудаанд. Зарбулмасалу мақоли халқҳои гуногун ба тарзи зист ва зиндагии онҳо муносиб гуфта мешавад. Баъди задухӯрди Арслоналӣ бо Чӯрабошӣ вай вазъиятро баҳо дода мегӯяд:

«... Лекин беҳуда нагуфтаанд, ки оташдонро аз коҳу ўтовро аз роҳ дуртар бар. Аз рӯи эҳтиёт аз ин ҷо онтаравтар, ба ҷои панаҳтар аз чашми раҳгузарҳо ўтов занем, беҳтар мешуд [8, с. 156]. Мақоли қирғизии «Одами хушрӯй ҳамазеб мешавад» аз забони модари Арслоналӣ садо медиҳад [9, с. 214].

Вақте ки Эсанпай Даря ва Давлатро ба ўтови модарарӯсаш меорад, ба пиразан мухтасар дар бораи омадагон маълумот доданӣ мешавад:

– Салом, тинҷӣ. Шаб ҳам дарозу қисса ҳам, – бо масали қирғизӣ ҷавоб гардонд Эсанпай, – гуфта медиҳам, ки кистанд... [8, с. 118].

«Шаб ҳам дарозу қисса ҳам» - тарчумаи мақоли қирғизӣ аст. Аммо нависанда дар ҳамин гуна маврид варианти тоҷикӣ ин мақолро аз забони Холи Воруҳӣ дар варианти «**Ин қисса дароз асту вале шаб кӯтоҳ**» овардааст [8, с. 283]. Бо ин роҳ нависанда хушдор медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ бо ин мазмун мақол ҳаст.

Зарбулмасалу мақолҳои русӣ дар роман ба қор рафтаанд ва аксар вақт онҳо ба тоҷикӣ тарчума гаштаанд, ки ин аз як тараф маҳорати Раҳим Ҷалилро дар тарчумаи ҳикмати халқ нишон медиҳад. Нависанда комилан метавонист, ки зарбулмасалу мақолҳои русиро дар намуди асл орад, яъне бо забони русӣ, аммо ба ин қор даст назад. Ба андешаи мо даст задан ба чунин усули таълиф аз як тараф ғурури миллии нависанда буд ва аз тарафи дигар нишон додани назокат ва иқтидори забони тоҷикӣ.

Худи симои Пётр Данилов, ки дӯстдори фарҳангу маданияти тоҷикон ва забони тоҷикӣ аст, дар он замон симои идеалии руси дар Тоҷикистон истиқоматкунандаро нишон меод. Дар асл дар байни русҳои солҳои 60-ум русҳои донандаи забони тоҷикӣ ва фарҳангу адабиёти тоҷик кам буданд.

Масалан, мақоли русии «**Любопытство — свойство детей**» дар нутқи Пётр Данилов ба тоҷикӣ «**Кунҷковӣ ба бачагон ҳос аст**» оварда шудааст [8, с. 46].

Дигар мақолҳои русӣ бо радифи тоҷикӣ гоҳо оварда мешаванд. Масалан, дар гуфтугӯи байни Даря ва Давлат як мақолро яке бо русӣ гӯяд, дигаре бо тоҷикӣ онро баён мекунад:

«... Аммо ту, балоча, маро ба гапҳои дигар гирифтӣю нагуфтӣ, ки он қадар босмачихоро зери сангу хор карданат рост ё не? Охир, оташ набошад, дуд намешавад гуфтаанду...»

– Шамол набошад, шохӣ дарахт намечунбад мегӯем мо, – Давлат ҳам аз худ мақоле зам намуд [9, с. 156].

Оташ набошад, дуд намешавад тарчумаи тоҷикии зарбулмасали «**Не бывает дыма без огня**» аст.

Ба ин монанд ба ҳам омадани ду зарбулмасал: «**Харбуза аз полакаш дур намешад**» ва «**Яблоко от яблони не далеко падает**» боз ҳаминро нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ мисли забони русӣ аз зарбулмасалу мақолҳо бой аст. Ин зарбулмасалҳо дар нутқи Холи Воруҳӣ чунин оварда шудааст:

«**Нафсуламри гап харбуза аз полаку себ аз дарахташ дур намефарояд, хислати халқи ҳудашро дорад: ба таърифи дигарҳо гузарад булбули гӯё аз ҳудаш, ки сухан шуд, мани бечора гунгам ягон-ягон меғунгам**» [9, с. 234].

Нависанда бо ин роҳ паёмашро ба нафароне мерасонад, ки забони тоҷикӣ мисли забони русӣ ғанӣ нест гуфта даъво мекунад ва исбот мекунад, ки ҳар зарбулмасалу мақоли русӣ дар тоҷикӣ қаринаҳои ҳудашро дорад ва муҳим он аст, ки тарчумаи кӯр-кӯрона накарда, аз ҳазинаи забони халқ муодили онҳоро истифода баранд.

Агар бодикқат нигоҳ кунем, аксарияти зарбулмасалу мақоли тоҷикӣ дар нутқи Холи Воруҳӣ истифода мегардад. А.Сайфуллоев ва М.Файзуллоева чунин меҳисобанд, ки «**Холи Воруҳӣ образи бадеӣ ва ҳақиқии як қатор коргарони маҳаллӣ мебошад, ки дар ҷаҳаннами кони ангишт, заводҳои пахта ва роҳҳои оҳан меҳнат мекарданду роҳат намедиданд**» [10, с. 270]. Доир ба образи Хол ва муборизаҳои ӯ муаллифони дар боло зикршуда андешаҳои худро баён карданд. Ба андешаи мо Холи Воруҳӣ на танҳо образи бадеии ҳақиқии коргарону ангиштканон, балки

образи типикунонидашудаи тоҷики водии Фарғона аст, ки донандаи зарбулмасалу мақолҳои бепоён, байту сурудҳои халқию китобӣ аст. Нависанда забони ӯро чунон фардӣ ва бадеӣ гардондааст, ки аз хондани навиштор фаҳмидан мумкин аст, ки он нутқ ба Холи Воруҳӣ тааллуқ дорад.

Такрори зарбулмасалҳо ҳам дар роман ҷой доранд, ки ҳар кадоме дар мавриди даркорӣ гуфта шудаанд.

Нависанда гоҳо зарбулмасал ва мақолҳои дар байни халқ ба тарзи кӯтоҳ паҳнғаштаро дар намуди пурраш меорад ва бо ин кораш хотиррасон мекунад, ки шакли пурраи онҳо ҳаст. Албатта, барои дарёфт ва ҷамъоварии шакли пурраи зарбулмасалу мақолҳо нависанда заҳмат кашидааст.

Мақоли «Кулол дар мундӣ об мехӯраду бофанда кафангадо» дар байни мардум дар шакли кӯтоҳи «кулол дар мундӣ об мехурад», ки қисми якуми мақоли мақоли пурра аст, паҳн ғаштааст [8, с. 22]. Ҳамчунин қисми дуюми он ҳам дар шакли «бофанда - кафангадо» паҳн шудааст. Нависанда шакли пурраи онро дар роман бомаврид дар тасвири зиндагии Ҳақимшоҳ – падари Давлат истифода кардааст, ки ба таври конкретӣ зиндагии устои камбағалро равшан кардааст: «Даромадаш ҳам кам набуд. Лекин аз тори ин даромад амалдор мезаду аз пудаш мулло. Ин буд, ки ин одами панҷ панҷааш ҳунари хочатбарори мардум, бо мӯҳтоҷӣ умр ба сар мебурд. Чунончи дар зарбулмасали он замон гуфта мешуд: «Кулол дар мундӣ об мехӯраду бофанда кафангадо», хонаи ӯ ҳатто аз чизу чораҳое, ки худи ӯ месохт, таъмин набуд» [8, с. 22].

Мақоли «Гӯши ман девори қиёмату пушти ман – кундаи қассоб», ки маънои аҳамият надодан, ба эътибор нагирифтани мебошад, варианти дигаре ҳам дорад, ки дар шакли кӯтоҳи «Пушти ману табари қассоб» дар байни мардум паҳн ғаштааст. Дар роман пиразане тасвир ёфтааст, ки ҳангоми бо об пур кардани обанбори Қайроқум намехост, ки манзили қадимаашро тарк кунад. Дар ҳоли он кампир нависанда чунин тасвириро овардааст: «Аммо пиразан якрав, ба ибори «гӯши ман девори қиёмату пушти ман – кундаи қассоб», ба гапи ҳеҷ кас надаромада, менишаст» [9, с. 455]. Ин варианти пурраи мақол ва саҳеҳи он мебошад. Нависанда тавонистааст фаҳмонад, ки варианти дар байни халқ паҳншудаи «пушти ману табари қассоб» нодуруст аст ва аслан он бояд кундаи қассоб бошад.

Хусусияти дигари зарбулмасалу мақолҳо, ки дар романи «Шӯроб» истифода ғаштаанд, кам такрор ғаштани онҳо аст. Маълум аст, ки нависанда Раҳим Ҷалил аз мактаби эҷодии Ҳақим Карим гузаштааст. Вай ҳам мисли Ҳақим Карим дар асарҳояш кӯшиш мекард, ки зарбулмасалу мақолҳоро такрор накунад. Истифодаи зиёди зарбулмасалу мақол як хусусияти хоси асарҳои Раҳим Ҷалил аст, ки сабки нависандагии ӯро бозгӯ мекунанд.

Бо омӯзиши зарбулмасалу мақолҳои романи «Шӯроб» чунин хулоса карда метавонем, ки Раҳим Ҷалил зиндагӣ ва фарҳанги мардумро хуб омӯхта, зарбулмасалу мақолҳои зиёдро дар асарҳояш истифода кардааст. Ба ғайр аз ин зарбулмасалу мақолҳоро дар асараш тавре ба қор бурдааст, ки мавқеи истифодабарияшон равшан мегардад, ки бешубҳа ин қор дар оянда барои тартиб додани фарҳанги зарбулмасалу мақолҳо дар осори Раҳим Ҷалил хидмат мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдуқодиров, А. Нависанда ва халқияти забон (Дар асоси материалҳои «Маъвои дил») Адиби халқ/А.Абдуқодиров, А.Давронов. – Ленинобод: Ирфон, 1984. С. 76 – 85.
2. Азимов, Н. Оид ба алокаи фольклории халқҳои тоҷик ва ўзбек/ Фольклори тоҷик/Н.Азимов. – Душанбе: Дониш, 1973. С. 147 – 155.
3. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фольклори тоҷик/В.Асрорӣ.- Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.
4. Асрорӣ, В.Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик. (фольклори тоҷик)/В.Асрорӣ,Р.Амонов.– Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
5. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил/Р.Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 226 с.
6. Маъсумӣ Носирҷон. Фолклори тоҷик. Қисми 1/Н.Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – 160 с.
7. Отахонова, Х. Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ. Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик/Х.Отахонова. – Душанбе: Дониш, 2015. - 615 с.
8. Раҳим, Ҷалил. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 1. Китоби 1. Романи «Шӯроб»/Р.Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 304 с.
9. Раҳим, Ҷалил. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 2. Китоби 2. Романи «Шӯроб»/Р.Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
10. Сайфуллоев, А.Ахтари тобони адабиёт/ А.Сайфуллоев, М.Файзуллоева.– Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1999. – 415 с.

REFERENCES:

1. Abdukodirov A., Davronov A. Writer and Creator of Language (Based on materials from “Ma'voy Dil”) / The People’s Man-of-Letters. - Leninabad: Cognition, 1984. -P. 76 - 85.
2. Azimov, N. Beset with Folklore Relations between the Tajik and Uzbek Peoples. / Tajik Folklore. - Dushanbe: Knowledge, 1973. -P. 147 – 155.
3. Asrori V. Small Genres of Tajik Folklore. - Dushanbe: Enlightenment, 1990, - 256 p.
4. Asrori V., Amonov R. Oral Creativity of the Tajik People. (Tajik folklore). - Dushanbe: Enlightenment, 1980. - 304 p.
5. Gafforov R. Rakhim Jalil’s Language and Style. - Dushanbe: Knowledge, 1966. - 226 p.
6. Ma`sumi Nosirjon. The Tajik Folklore. - Part 1. - Dushanbe, 2005. - 160 p.
7. Otakhonova Kh. Rakhim Jalil and his Creations. Evolution of the Story Genre in Contemporary Tajik Poetry. - Dushanbe: Knowledge , 2015. - 615 p.
8. Rahim Jalil. Selected Works. In three volumes. – V.1. - Book 1. The Novel “Shurob”. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 304 p.
9. Rahim Jalil. Selected Works. In three volumes. – V.2. - Book 2. The novel “Shurob”. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 464 p.
10. Sayfulloev A., Faizulloeva M. Shining Stars of Literature. - Khujand: Rakhim Jalil, 1999. - 415 p.